

УДК 2-74-772 + 271.222 (477)

Цвєткова Юліанна Володимирівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії права та держави
юридичного факультету

Київського Національного університету імені Тараса Шевченка

Yulianna V. Tsvietkova –

PhD. in Law, docent (assistant professor) of
History of Law and State Department, Law Faculty,
Taras Shevchenko National University of Kiev, Ukraine
(60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine)

Томос для Української Православної церкви: правові перспективи та попередній канонічно-правовий аналіз становища сторін

В статті аналізуються канони Вселенських соборів, що регулюють надання автокефалії та зміну підпорядкування території єпархії різним патріархам, які можуть бути використані при розв'язанні спору Московського та Константинопольського патріархів щодо статусу Української Православної церкви та надання їй автокефальності. Також окреслюються перспективні проблеми, що можуть виникнути у Української Православної церкви після здобуття автокефального статусу екзархату Константинопольського патріархату.

Ключові слова: автокефалія, Українська Православна церква, томос Константинопольського патріарха, канони Вселенських соборів.

В статье анализируются каноны Вселенских соборов, регулирующий предоставление автокефалии и изменения подчинения территории епархии разным патриархам, которые могут быть использованы при разрешении спора Московского и Константинопольского патриархов касательно статуса Украинской Православной церкви и предоставления ей автокефальности. Также очерчиваются перспективные проблемы, которые могут возникнуть у Украинской Православной церкви после получения автокефального статусу экзархата Константинопольского патриархата.

Ключевые слова: автокефалия, Украинская Православная церковь, томос Константинопольского патриарха, каноны Вселенских соборов.

Yu.V. Tsvietkova* *Thomos for Ukrainian Orthodox Church: Legal Prospects and Preliminary Canonic Law Analysis of the Parties' Grounds

The article analyses the canons of the Ecumenical Councils regulating the provision of autocephaly and the change in subordination of the eparchial territories from one patriarch to another, which might be useful in the resolution of the dispute between Moscow and Constantinople Patriarchs regarding the status of Ukrainian Orthodox Church and granting it autocephaly.

Moscow Patriarchy position is grounded on the canons prohibiting alienation of the subordinated eparchies without permission of the hierarch, whose territories are affected and on the historical subordination of Ukrainian eparchies to Moscow Patriarchy.

Position of the Patriarchy of Constantinople is based on the exceptions, certain canonical precedents and doctrinal principles of the Church. Such exceptions include the case of the outside hierarch mending schism or heresy on the territory of another hierarch who was not able to do it himself. This is exactly the case in Ukraine where the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate is outside of canonical communication but is ready to reconcile to the Patriarch of Constantinople and to obtain autocephaly thomos from the latter. First doctrinal principle applied is the right of the laics to take part in determining the Church's organization and fate, which is realized in Ukrainian case by the way of majority orthodox believers joining the Patriarchy of Kyiv. Another doctrinal pillar is the duty of the Church to respect the state powers, which is the consequence of the theological

concept of the state origin and the 6th Novel by Justinian. In Ukrainian case this ground is realized through the request from the President and the Supreme Rada of Ukraine to the Patriarch of Constantinople to accept the Patriarchy of Kyiv to communication, subordinate its territories to the Ecumenical Patriarchy and grant it autocephaly.

The article also depicts potential problems which Ukrainian Orthodox Church might face as a result of obtaining the autocephaly status of the exarchate of the Patriarchy of Constantinople.

Keywords: *autocephaly, Ukrainian Orthodox Church, thomos of Constantinople patriarch, canons of the Ecumenical Councils.*

Постановка проблеми. Останні місяці український політичний, суспільний, інформаційний, релігійний та правовий простори сповнені дискусій та очікувань щодо перспектив отримання Українською Православною церквою автокефального статусу від Вселенського Константинопольського патріархату. Отримання автокефалії для усіх національно-державних церков, які пройшли цей шлях, завжди було важливим процесом, тісно пов'язаним не тільки з релігійними, але й з політичними реаліями. Українська Православна церква (далі - УПЦ) тут не є виключенням, адже її сучасний правовий статус з погляду канонічного права є досить суперечливим. Напередодні прийняття рішення про надання УПЦ автокефального статусу юридичну цікавість викликають потенційні аргументи сторін прихильників та супротивників цього інституту з поглядів канонів Вселенських соборів, якими керується Вселенська Православна церква у своїй діяльності, та, зокрема у прийнятті цього конкретного рішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання надання автокефалії, канонічної приналежності території та її переходу з-під одного головування під інше згадується у багатьох працях юристів-каноністів, зокрема таких як М. Варьяс, П. Ерте, В. Липинський, І. Мацелюх, А. Павлов, Н. Суворов, Н. Толкачова, В. Ципін але даний конкретний випадок надання автокефалії Українській Православній церкві в їх роботах не розглядається. В інтернет-мережі зараз інтерес до цієї теми є дуже значним, але інформація, що викладається там обмежується констатацією фактів та політичними чи історичними дослідженнями і коментарями.

Мета дослідження. Основною суттю проблеми із наданням автокефального статусу для УПЦ є визначення статусу канонічності підпорядкування українських земель двом патріархатам: Константинопольському чи

Московському та обґрунтування умов, на яких Українська митрополія може перейти з-під одного до іншого. Канонічність підпорядкування території певній єпархії (в цьому випадку Константинопольському чи Московському патріархату) автоматично тягне за собою низку правомочностей очільника вищої єпархії щодо підпорядкованих, до яких зокрема входить головування та прийняття рішень щодо фінансово-матеріальних, адміністративних, судових, політичних та навіть правотворчих відносин. Дискусії щодо підпорядкування різних церков постійно тривають в Ойкумені православного світу, але вони природно набувають гостроти в ситуації, коли підпорядкована та головуєча церкви, що існують кожна у своїй державі опиняються по різні сторони політичних, економічних та військових конфліктів, як це сталося у випадку України та Російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Основними джерелами права, які регулюють відносини підпорядкування, переходу територій та інші аспекти внутрішнього церковного устрою у Вселенській Православній церкві є канони Вселенських та прирівняних до них помісних соборів. Дія цих канонів поширюється на територію України починаючи з X ст., коли вони з'явилися тут у вигляді Кормчих книг. Основний корпус цих канонів залишався без змін до наших часів.

Історично митрополія на українських землях була заснована в результаті діяльності священників Константинопольського патріархату. Щодо часу та обставин заснування цієї митрополії існує наукова дискусія, підтверджена численними наративами та першоджерелами. [1] Але, в будь-якому випадку, сам факт її створення від Константинополю заперечуватися не може, адже навіть прихильники найпізнішого створення митрополії датують її X століттям та пов'язують із контактами київських князів з

Константинополем. Таким чином, першість канонічної приналежності цієї території Константинополю регламентується 17 правилом Карфагенського собору, відповідно до якого нехрещена територія переходить у підпорядкування того патріарха, зусиллями якого відбулося хрещення. Нові єпископії та митрополії можуть створюватися внаслідок розширення державних кордонів або, як це було у випадку з Руською державою, переходу до християнства значних територій (Карф. 17.) [2, 322].

Починаючи з IV ст., після своєї остаточної легалізації імператорами Костянтином та Феодосієм, [3] Християнська церква прийняла принцип автоматичної легітимності державної влади. Виходячи з теологічної концепції походження держави та державної влади, офіційна церковна доктрина вважає, що влада походить від бога, отже, будь-який правитель зі своїми діями є провідником божої волі, а церква, як представник бога на землі не може йому опиратися. Логічним наслідком прийняття цієї концепції став принцип співробітництва церкви з державною владою, викладений в 6-й Новелі Юстиніана як «симфонія» - узгоджені дії світської та церковної влади для забезпечення реального та духовного спокою населення держави. [4] Грунтуючись на цьому принципі на IV Вселенському (Халкедонському) соборі було прийнято правило 17 «...Отцями нашими встановлене дотримуємо... якщо царська влада створює місто, то цивільним та земським поділам наслідуює поділ церковних справ...» [2, 120] У питаннях територіального підпорядкування цей канон тлумачиться як повторення кордонами єпархій світських територіальних поділів та автоматичне перепідпорядкування місцевих єпархій вищим священикам певної держави при здобутті цією державою нових територій. Саме керуючись цим каноном свого часу єпархії українських земель перейшли від підпорядкування Константинопольському патріархату до Московського через включення українських земель спочатку до Російської імперії а потім до СРСР. Протягом усього перебування українських земель у складі цих держав місцеві священики відповідно до цього канону підпорядковувалися Московському патріарху як титульному у Руській Православній церкві.

Щодо вирішення будь яких питань автономності чи автокефальності застосовуються 6 канон Сардикійського та 98 канон Карфагенського соборів, за якими створення нових нижчих чи рівнозначних церковних єпархій може відбуватися виключно за дозволом того ієрарха, на території якого вони створюються. [2, 284, 406] Ці канони забороняють поставляти єпископів у міста, де до цього їх не було, а, у випадку значного збільшення міста, дозволено створювати там єпископію тільки за згодою першого єпископа усієї області та того єпископа, у єпископії якого розташоване це місто. Таким чином, протягом усього перебування українських земель у складі держав, де головним ієрархом був Московський патріарх, автономність та автокефальність могла надаватися тільки останнім. Що й мало місце, коли Київський митрополит УПЦ МП отримав відповідну грамоту автономності за рішенням Архієрейського собору РПЦ 25-27 жовтня 1990 р. за якою митрополит Київський обирається українським єпископатом але затверджується («благословляється») Московським патріархом та входить до Синоду РПЦ. [5] При прийнятті відповідних рішень церковне (канонічне) право ґрунтується на тих же самих принципах, що становлять базові засади цивільного права в усіх державах світу: дозвіл на відчуження майна дає його власник, або уповноважений ним представник. Це правило повторюється у канонах 53 та 56 Карфагенського собору: створювати нову єпископію у межах вже існуючої дозволяється тільки з особливого рішення помісного собору або з письмового дозволу єпископа тієї єпископії, територія якої зазнає зменшення [2, 348, 353]. Передача територій поміж єпископіями або митрополіями може відбуватися за згодою обох сторін, викладений у письмовій формі (Карф. 120) [2, 424], про що повідомляється митрополиту або патріарху, які засвідчують її факт грамотою про прийняття нової території в управління нового єпископа. 2-й канон II Вселенського собору затверджує заборону змінювати кордони патріархатів за власним бажанням патріарха, а єпископи та митрополити областей остаточно прикріплюються до місць свого поставлення, і мають право здійснювати будь-яку діяльність за межами своїх єпископій тільки на прохання

єпископа чи митрополита, в областях яких ця діяльність має відбуватися [2, 96-97].

Саме цими аргументами та канонами апелює сторона Московського патріархату в спорі щодо УПЦ, сприймаючи наміри Константинопольського патріарха проголосити томос та присилання до України екзархів патріархату для підготовчої роботи щодо нього як втручання патріарха у територію іншого, непідвладного йому патріархату.

Однак, зазначений спор ускладнюється для Московського патріарха тим, що канонічне право в деяких випадках передбачає можливість переходу єпархій від одного вищестоячого ієрарха до іншого.

Першим таким випадком у канонічному праві визначається ситуація відокремлення незалежної світської держави від попередньої, базової із власною священницькою ієрархією. Якщо вищий ієрарх базової держави в такий ситуації має чин митрополита, то на новоствореній території автоматично формується нова, незалежна від митрополита базової території та рівна йому за статусом митрополія. Саме таким шляхом свого часу відокремилися Кіпрська архієпископія від Елладської, Новоградівська від Московської [6, 87-88] та численні інші. Якщо ж відокремлення новоствореної держави відбувається від держави, де існує патріархат, то найчастіше новостворена митрополія залишається у підпорядкуванні патріарху, хоча й набуває автономного статусу. Саме так ситуацію щодо України тлумачить Московський патріархат, називаючи Київського митрополита автономним, але підпорядкованим та підтвердивши цей його статус вже згаданим рішенням Архієрейського собору РПЦ 1990 р.

Не слід забувати, що однією з базових доктрин Християнської церкви є демократичність, самоврядність громад та право вірян брати участь у церковному житті, в тому числі, й адміністративній церковній організації. [7, 24-25] При врахуванні цього чинника волевиявлення громад щодо підпорядкування церкви держави після проголошення незалежності останньої може відігравати вирішальну роль. Як відомо, у 1991 р. після проголошення незалежності України група ієрархів УПЦ МП на чолі з митрополитом Філаретом (Денисенко) підняли питання про

автокефальність Української Православної церкви від Московського патріархату, та отримавши відмову, проголосила 25 червня 1992 р. Українську Православну церкву – Київський Патріархат. У відповідь Московський патріархат не тільки позбавив Філарета сану, але й у 1997 р. відлучив його від церкви видавши «Акт про відлучення від Церкви монаха Філарета (Денисенка)» [8], оголосивши його та його діяльність (включно з церквою, яку він створив) розколом. Інші православні патріархати мовчазно це визнали. Перші десятиліття свого існування УПЦ КП не мала суттєвої більшості ані серед вірян, ані серед кількості приходів, хоча ці кількості невпинно зростали. Переломним моментом тут безперечно стали події 2014 р. та проросійська реакція на них УПЦ МП, внаслідок чого кількість парафій та вірян КП почала стрімко збільшуватися та по статистичним оцінкам перетнула 45% від кількості православних вірян по загальній території України та 50% по території без урахування Автономної Республіки Крим та Тимчасово окупованих райони Донецької та Луганської області.[9] Саме ці тенденції та показники дали можливість застосувати до цієї ситуації принципи демократичності церкви та права мирян брати участь у її організації, яка проявилася у зверненні до Константинопольського патріархату з проханням про надання автокефалії та, автоматично, вихід УПЦ з канонічної території Московського патріархату.

Другим випадком канонічного переходу території від одного ієрарха до іншого є ситуація, описана у канонах 99 та 121 Карфагенського собору. Ці канони стверджують, що єпископ може додати до своєї єпископії ті території, які йому не належали, але внаслідок його діяльності повернулися з язичництва або ересі до християнства. [2, 425] Своім зверненням до Константинопольського патріархату про повернення до лона Православної церкви Філарет дав можливість застосувати до української ситуації саме цей канон. Перебуваючи в розколі та відлученні від церкви з боку Московського патріархату вже більше двох десятиліть, Філарет по суті дає можливість Константинопольському патріарху Варфоломію «примирити» УПЦ КП та її більшість православних вірян України з канонічними

Православними церквами і припинити розкол. Варфоломій таким чином виступає тим ієрархом, який за канонами Карфагенського собору зміг відновити єдність з втраченими християнством територіями, та має право від'єднання їх від території того патріарха (Московського) який своїми діями призвів до розколу та протягом тривалого часу не зміг його подолати.

Третім чинником, буквально не прописаним у канонічному праві, але таким, що виходить напрому з його доктрини та в повній мірі стосується ситуації з наданням УПЦ томосу є державна підтримка процесу. Офіційне звернення до Константинопольського патріарха з боку Президента України П. Порошенка та Верховної Ради 18-19 квітня 2018 р. [10] залучило до попередньо виключно церковної дискусії державну владу, політику якої, відповідно до Юстиніанівської концепції «симфонії» церква має підтримувати, якщо вона не йде всупереч її інтересам. [11, 31] Повернення у канонічне спілкування більшості населення однієї з найбільших православних країн сучасного світу, безперечно інтересам церкви відповідає. Застосування цієї доктрини додатково зміцнює позицію Константинопольського патріарха та додає канонічної легітимності його діям. «Звернення ВРУ до Його Всесвятості Варфоломія...», затверджене постановою № 1422 – VIII апелює до змісту усіх згаданих прийнятих канонів: державних потреб, історичної традиції, демократичних бажань населення України та більшості православних вірян, подолання розколу та визнання нечинності акту переходу українських епархій до складу Московського патріархату. [10]

Висновки. Підсумовуючі вищеописані канонічно-правові позиції сторін, можна зазначити, що в спорі про підпорядкування УПЦ до Московського чи Константинопольського патріархату в результаті подій останніх років, аргументів у Константинопольського патріархату стало суттєво більше, вони набули ґрунтовності та об'єктивності. Зазначені аргументи можуть, і судячи з усього, справлять позитивне враження на інших учасників майбутнього Синоду, що призведе до вирішення цього спору в частині підпорядкування українських епархій Константинополю та отримання довгоочікуваної автокефалії.

Однак, проголошення цієї автокефалії на Синоді є лише початком довгого та суперечливого шляху, адже одразу викличе цілий ланцюг проблемних наслідків.

Першим із таких наслідків стане питання переходу священників, та, відповідно церковного майна епархій. При перерозподілі епархій у територіях, клір яких добровільно вирішив повернутися у християнство з єретичних течій беруться до уваги інтереси згаданого кліру та бажання населення територій (Карф. 99.) [2, 406], тобто посувати священників УПЦ КП з їх епархій у випадку дублювання священницької ієрархії кліриками УПЦ МП, що перейдуть до новопроголошеної автокефальної церкви канонічне право забороняє. Але так само воно забороняє існування двох єпископів в одній єпископії. Майбутня УПЦ буде вимушена вирішувати цю ситуацію вкрай обережними кроками щоб з одного боку не відлякувати тих священників МП які хотіли б перейти до неї, а з іншого боку, щоб не образити власних кліриків та мирян.

Ті священники УПЦ МП, які не погодяться прийняти нову церкву відповідно будуть змушені повернутися на канонічну територію Московського патріархату відповідно до 39 канону Трульського собору [2, 170-171], де їм можуть бути створені нові єпископії, навіть і за рахунок територій інших єпископій. Єпископу забороняється проводити службу та промовляти проповіді у церквах сусідніх єпископій під загрозою пониження єпископського сану до пресвітерського (Трул. 20.) [2, 159]. Залишити своїх священників на території України Московський патріархат може двома способами. Першим є домовленість з Константинопольським патріархом та майбутнім Київським екзархом про спільну юрисдикцію церков, як це сталося в Естонії за Цюрихським компромісом 1996 р. Ймовірність такого ходу подій на нашу думку є невеликою через поточні політичні обставини. Другим способом, який судячи з усього і буде використаний, є розрив спілкування Московського патріархату з Константинополем, та, відповідно й Київським екзархом та перетворення епархій УПЦ МП в розкольницькі. Такі дії Московського патріарха, звичайно, зашкодять його становищу у Вселенській Православній церкві але збережуть

підтримку на підвладних йому територіях, з боку світської влади Російської Федерації, кліриків та мирян Української церкви, що не підтримають автокефалію.

Для майбутнього Київського екзарха величезною проблемою будуть статуси окупованих територій частин Донецької та Луганської областей і Криму. З одного боку, активна підтримка набуття автокефалії з боку державних органів та патріотична позиція самої УПЦ КП логічно буде вимагати від неї відповідних заяв про цілісність України. З іншого боку, вже згадані канони 17 IV Вселенського собору вимагають визнавати територіальний статус-кво та рахуватися з реальними межами дії світської влади у особі державних органів України та Російської Федерації. Після прийняття до канонічного

спілкування екзарха майбутньої автокефальної Української Православної церкви він автоматично буде підпадати під дію усіх канонів, отже заперечувати їх не зможе під загрозою санкцій. Парадоксально, але значно покращити для Київського екзарха ситуацію з канонічним статусом окупованих територій може розкол, яким загрожує Московський патріархат. При його оголошенні території підконтрольні державі, на якій діє церква-розкольніці автоматично стають відкритою для діяльності інших канонічних церков. Це може в перспективі радикально змінити мапу церковних впливів у православному світі.

Список використаних джерел:

- 1.Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси. К.: «Наукова думка», 1989. 295 с.
2. Бенешевич В.Н. Древне-Славянская Кормчая XIV титуловъ безъ толкованій. 1 том. СПб.: Типографія Императорской АН, 1906 – 1907. 840 с.
3. Кольбенко А.В. Утвердження християнства в пізній Римській імперії та його вплив на розвиток держави. *Релігійний чинник в історії права, держави та юридичної думки*. Матеріали XXXIV Міжнародної історико-правової конференції. Київ-Херсон: ФОП Гринь Д.С., 2016 С. 255-260.
4. Meuyendorff, John. Justinian, the Empire and the Church. *DOP*. Cambridge, Massachusetts: HUP, 1968. № 22. P. 48.
5. Решение Архиерейского собора РПЦ 25-27 октября 1990 г. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/525408.html>
6. Суворов Н.С. Учебник церковного права. М.: Гарант, 2004. 477 с.
7. Ерде П. Церковне конституційне право. Львів: Свічадо, 1998. 157 с.
8. Акт про відлучення від Церкви монаха Філарета (Денисенка) URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uocmp_doc/34695/
9. Соціально-політична ситуація в Україні 30.08 – 09.09.2018 Соціологічна компанія SOCIS URL: http://socis.kiev.ua/ua/2018_09.
10. Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1422-19>.
11. Максимович К.А. Церковные новеллы св. императора Юстиниана I в современном русском переводе: из опыта работы над проектом. *Вестник ПСТГУ. I: Богословие. Философия*. 2007. вып. 17. С. 27-44.

References:

1. Braychevskiy, M. Y. (1989). Utverzhdenie khristianstva na Rusi. Kyiv: Naukova dumka [in Russian]
2. Beneshevich, V.N. (1906) Drevne-Slavyanskaya Kormchaya XIV titulov bez tolkovaniy. V.1. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoy AN [in Russian]
3. Kolbenko, A.V. (2016) Utverzhennia khristianstva v pizniy Rymskiy imperii ta yogo vplyv na rozvytok derzhavy. *Religiynyi chynnyk v istorii prava, derzhavy ta yurydychnoi dumky. Materialy XXXIV Mizhnarodnoy istoryko-pravovoy konferentsiy*. 225-260 [in Ukrainian]

4. Meyendorff, J. (1968) Justinian, the Empire and the Church. *DOP*. Cambridge, Massachusetts: HUP. № 22. p. 48. [in English]
5. Reshenie Archiereiskogo sobora RPC 25-27.10.1990. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/525408.html>
6. Suvorov, N.S. (2004) Uchebnik tserkovnogo prava. Moscow: Garant. [in Russian]
7. Erde, P. (1998) Tserkovne konstytutsiine pravo. Lviv: Svichado [in Ukrainian]
8. Akt pro otluchenie ot Tserkvi monakha Filareta (Denisenko) URL: https://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/uocmp_doc/34695/ [in Russian]
9. Sotsialno-politychna sytuatsiya v Ukraini 30.08 – 09.09.2018 Sotsiologichna kompaniya SOCIS URL: http://socis.kiev.ua/ua/2018_09 [in Ukrainian]
10. Zvernennya Verkhovnoy Rady Ukrainy do Yogo Vsesviatosti Varfolomiya URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1422-19> [in Ukrainian]
11. Maksimovich, K.A. (2007) Tserkovnye novelty sv. Imperatora Yustiniana v sovremennom russkom perevode: iz opyta raboty nad proektom. Vestnik PSTGU. 1.: Bogoslovie. Filosofiya. No 17. 27-44 [in Russian]